

В.О. Варфоломеєва, Національна академія управління

ФІНАНСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

У статті викладено результати досліджень стосовно підходів до фінансування інноваційної діяльності у сфері малого підприємництва. Подано результати пошуку і порівняльного аналізу джерел і моделей фінансування інноваційної діяльності, розглянуто механізм фінансування і питання розвитку альтернативного фінансування.

Ключові слова: мале підприємництво, інноваційна діяльність, джерела фінансування

Постановка проблеми. Економічне зростання у розвинених країнах ґрунтується, насамперед, на використанні наукових знань і технологій. При цьому сфера досліджень і розробок (НДДКР) отримує значну за масштабами і різноманітну за формами державну підтримку, включаючи безпосередню участь держави в організації і фінансуванні наукових досліджень і розробок. З іншого боку, фінансування є важливим чинником, який визначає стан інноваційної діяльності та впливає на розвиток усіх етапів інноваційного процесу. Відповідно до законодавства України фінансування інноваційної діяльності є складовою фінансової політики держави, яка має забезпечити створення необхідних передумов для збереження й розвитку науково-технічного потенціалу країни, швидкого й ефективного впровадження інновацій в усі сфери народногосподарського комплексу, забезпечення його структурно-інноваційної перебудови [12]. Однак, за результатами проведеного аналізу, сучасний стан фінансування інноваційної діяльності підприємств малого бізнесу є незадовільним й вимагає суттєвих досліджень у вирішенні існуючих проблем.

Аналіз останніх досліджень. Необхідність регулювання фінансового забезпечення інноваційної діяльності пов'язана, насамперед, з особливостями наукового “виробництва” і його продукції. Серед таких особливостей є непередбаченість економічних результатів наукових досліджень, складність отримання прибутку навіть від комерційно ефективних інноваційних проектів за умови існуючих систем фінансування, оподаткування і захисту авторських прав, і головне, на що звертають увагу економісти, – сучасний ринок не здатний забезпечити адекватне вкладення ресурсів в науку, виявляючи при цьому “провал ринку” (market failure) [3, 10]. Аргумент, що ринок у принципі не може гарантувати оптимальний або соціально прийнятний рівень наукових витрат, в останні 40 років є головним при обґрунтуванні необхідності державного регулювання сфери наукових досліджень у західних країнах [14].

Фінансування інноваційної діяльності малих підприємств є питанням, яке стосується визначення необхідних для досягнення мети обсягів фінансових коштів, джерел їхнього надходження і напрямків спрямування в межах заходів, програм і проектів та суб'єктів інноваційної діяльності. Воно реалізується через відповідну систему на засадах певного організаційно-економічного механізму [5]. Теоретичні і практичні питання фінансування інноваційної діяльності у сфері малих форм бізнесу розглядали українські та зарубіжні учені, серед яких А.М. Власова, Л.О. Водачек, Г.Я. Гольдштейн, Є.М. Задорожний, С.М. Ілляшенко, А.К. Казанцев, Л.Е. Менделі, М. Мескон, Г. Мінцберг, Е.А. Уткін, Р.А. Фатхутдінов, Ф. Хедоурі, К. Уолт, С.І. Яковенко та інші.

Цілі статті полягають у дослідженні форм і методів фінансування науки й інноваційної діяльності, проведенні порівняльного аналізу джерел і схем фінансування інноваційної діяльності в Україні й у західних країнах та визначенні механізму розв'язання питань розвитку альтернативних джерел фінансування.

Виклад основного матеріалу. За результатами аналізу фахової літератури на практиці реалізуються три основні моделі подолання “провалу ринку” при фінансуванні інноваційної діяльності в ринковій економіці:

1. Пряма участь держави у виробництві знань шляхом організації спеціалізованих науково-дослідних центрів, які знаходяться на бюджетному фінансуванні і безкоштовно надають отримані результати широкому колу потенційних користувачів. Як правило, такі центри зайняті вирішенням проблем оборони, енергетики, охорони здоров'я, сільського господарства тощо. Різновидом такої форми участі держави можна вважати фінансування досліджень в лабораторіях і наукових центрах приватного сектора при виконанні ними державного замовлення.

2. Надання субсидій на проведення фундаментальних наукових досліджень ученим, які працюють поза межами державних науково-дослідних організацій (в основному, в університетах).

Умовою отримання цих субсидій є повна звітність про хід досліджень, відкрита публікація отриманих результатів, тобто відмова учених від приватних прав на одержані знання.

3. Надання податкових пільг або субсидій приватному бізнесу, який вкладає власні фінансові кошти в проведення НДДКР й інноваційної діяльності [2, 6, 9].

У перших двох моделях обсяг і структура витрат на дослідження є безпосереднім результатом державної політики, у третій – економічна відповідальність за розвиток досліджень, масштабів інноваційної діяльності і пріоритетність отриманих результатів повністю належать приватному сектору і держава не претендує на отримані результати цієї діяльності.

За аналізом фахової літератури, система фінансування інноваційної діяльності повинна формуватися на принципах цільової орієнтації, логічності й обґрунтованості, юридичної захищеності механізмів фінансування, наявності різних джерел ресурсів, комплексності, адаптивності і гнучкості, що передбачає постійну спрямованість на умови динамічних змін у зовнішньому середовищі [5, 7]. Реалізація цих принципів можлива лише за умови існування певного фінансового механізму (рис. 1), тобто сукупності методів і важелів фінансового впливу на інноваційну сферу діяльності та відповідної системи індикаторів й інструментів, які надають можливість оцінити цей вплив.

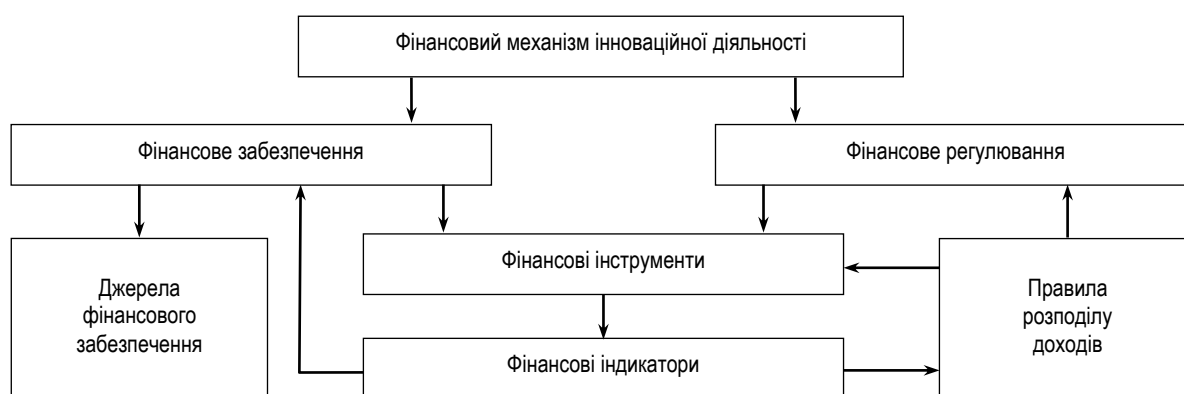

Рис. 1. Фінансовий механізм інноваційної діяльності

Сутність фінансового забезпечення полягає у виділенні ресурсів і встановленні джерел фінансування для здійснення проектів, заходів науково-технічної та інноваційної діяльності. Фінансове регулювання за допомогою фінансових інструментів встановлює відповідні правила розподілу доходів, які впливають на забезпеченість фінансовими ресурсами.

Виходячи з результатів досліджень даної проблеми, основу фінансового забезпечення інноваційної діяльності малих форм підприємництва складають джерела фінансових ресурсів, до яких належать:

- бюджетні кошти, які виділяються на державному, регіональному і місцевому рівнях;
- кошти спеціальних фондів фінансування НДДКР, котрі утворюються групами підприємств;
- власні ресурси підприємств (промислові інвестиції із прибутку та у складі витрат виробництва);
- фінансові ресурси комерційних структур (інвестиційних компаній, комерційних банків, страхових об'єднань, холдингових компаній, тощо);
- іноземні інвестиції промислових і комерційних фірм;
- ресурси національних і зарубіжних наукових фондів, інноваційних, венчурних фондів;
- приватні накопичення фізичних осіб [7, 9, 14].

В результаті узагальнення наведених в літературі [5, 8, 9] джерел фінансування можна їх класифікувати залежно від тих чи інших ознак або характеристик (табл. 1).

Групування джерел фінансування інноваційної діяльності

Група	Тип	Організаційна структура джерел
Державні ресурси	Власні	Державний бюджет, бюджети регіонів; місцеві бюджети; позабюджетні фонди (Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування, Державний фонд зайнятості, інші фонди)
	Позикові	Державні запозичення: державні позики, зовнішні запозичення, міжнародні кредити та ін.
	Залучені	Державна кредитна система. Державна страхова система
Ресурси організації	Власні	Власні інвестиційні ресурси організації
	Залучені	Внески, продаж акцій, додаткова емісія акцій. Інвестиційні ресурси інвестиційних компаній-резидентів, пайових фондів. Інвестиційні ресурси страхових компаній-резидентів, недержавних пенсійних фондів-резидентів
	Позикові	Банківські, комерційні кредити, бюджетні та цільові кредити. Інвестиційні ресурси іноземних інвесторів, враховуючи комерційні банки, міжнародні фінансові інститути, інституціональні інвестори, організації

Одним з найбільш проблемних питань вдосконалення механізму фінансування наукових досліджень є вибір оптимального співвідношення між базовим та програмно-цільовим фінансуванням. Програмно-цільове фінансування застосовується, як правило, на конкурсній основі для науково-технічних програм і окремих розробок, спрямованих на реалізацію пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки; забезпечення проведення найважливіших прикладних науково-технічних розробок, які виконуються за державним замовленням; проектів, що виконуються в межах міжнародного науково-технічного співробітництва.

Крім базового й цільового бюджетного фінансування, Законом України “Про наукову і науково-технічну діяльність” передбачається можливість функціонування спеціальних фондів. Для підтримки фундаментальних наукових досліджень в Україні з 1992 р. діє Державний фонд фундаментальних досліджень (ДФФД). Підтримка цих досліджень здійснюється ДФФД шляхом фінансування на безповоротній і безоплатній основі конкурсних наукових і науково-технічних проектів. У 2000 р. на основі Державного інноваційного фонду було створено Українську державну інноваційну компанію. На практиці діяльність цієї компанії поки що зводиться до видачі і повернення безвідсоткових кредитів, які фактично є аналогом банківського кредиту з вузькою спеціалізацією.

Частка витрат на науку з Державного бюджету України у відсотках до ВВП за останні роки не досягала 0,4 %, тобто у п’ять разів менше ніж визначено законодавством. Більше того, статистичні дані свідчать, що частка коштів Державного бюджету в загальних національних витратах на науку зменшилася з 40 % у 1995-1996 рр. до 30 % у 2003 році [11]. Фінансування наукових та науково-технічних робіт (НДДКР), окрім відрахувань з Державного бюджету, відбувається, в основному, за рахунок коштів вітчизняних і іноземних замовників (60 % у 2003 році). Малопомітною є участь банківської системи країни у фінансовій підтримці науково-технічного розвитку.

Наведені дані свідчать про недостатні обсяги фінансування науки й інноваційної діяльності на державному рівні, за рахунок позабюджетних фондів і фінансової системи в цілому. Порівнювати ці обсяги з витратами на науку у Франції, Німеччині або Великобританії навіть недоцільно. Так, питомі витрати на наукові дослідження в розрахунку на одного науковця в Україні втричі менші порівняно з Росією, у 18 разів – порівняно з Бразилією, у 34 – з Південною Кореєю і в 72 рази – із США [14].

Отже, коштів, що витрачаються на науку, обмаль для ефективного функціонування науково-технічної й інноваційної сфери та її активного впливу на розвиток економіки країни.

В Україні інноваційний розвиток підприємства фінансують за рахунок власних коштів з фонду розвитку виробництва і фонду амортизаційних відрахувань. Обсяги фінансування інноваційної діяльності у промисловості зросли протягом 2000-2003 рр. більш ніж у 1,7 раза, але становили у 2003 р. лише близько 3 млрд. грн., тобто 1,3 % ВВП [11].

У розвинених країнах майже 50 % національних витрат на науку фінансуються через систему різноманітних фондів. Система позабюджетних фондів складається з фондів наукових товариств і державних фондів. У промислово розвинених країнах численну групу фондів становлять фонди, засновані фірмами або компаніями, наприклад, фонд Ротмана у США, фонд Хітачі в Японії.

Доцільно також відзначити достатню простоту отримання коштів молодими ученими, що забезпечує широкі можливості субсидій у дослідженні принципово нових тематик.

Гнучкість системи дослідницьких грантів полягає в тому, що низькопріоритетні або такі, що не мають віддачі, проекти порівняно легко і оперативно можуть бути закриті. Дотримання інструкцій по витратах субсидій розвиває навички фінансової відповідальності керівників проектів. Система державних замовлень та індивідуальних субсидій доповнена адміністративно-відомчим механізмом розподілу коштів (подібна форма фінансування переважала в колишньому СРСР). Підвищення ефективності використання бюджетних коштів проводиться за різними напрямками. Одним з них, який виступає сучасним підходом західних економістів багатьох розвинених країн, є перерозподіл наукового бюджету на користь малих інноваційних компаній. Концентрацію бюджетних коштів, яка історично склалася, в обмеженому колі корпорацій прийнято розглядати як чинник гальмування інноваційного розвитку [1, 14].

Сьогодні визнається доведеним, що найбільш ефективним у створенні нових продуктів і технологій, винаходів і патентів з розрахунку на одиницю витрат на інноваційну діяльність є малий наукомісткий бізнес. Мале інноваційне підприємництво – ризикована сфера з традиційно високим рівнем банкрутств і браком фінансових коштів. У цих умовах допомога держави у багатьох випадках є єдиним джерелом виживання малих інноваційних компаній.

У розвинених країнах важливу роль у фінансуванні науково-технічної та інноваційної діяльності відіграють кредити. Інвестиційні кредити й позики включають банківські кредити та лізинг. Довготермінове кредитування здійснюють не лише кредитні банківські організації, а й інші фінансові установи – страхові компанії в межах страхових резервів, недержавні пенсійні фонди, інвестиційні фонди тощо.

Одним із ефективних способів фінансування інноваційної діяльності є лізинг – вид підприємницької діяльності, спрямований на інвестування тимчасово вільних коштів або залучених фінансових коштів за договором фінансової оренди (лізингу). Іншою формою збільшення фінансових ресурсів для інноваційної діяльності є інвестиційний податковий кредит. Він являє собою відстрочку плати податку на прибуток, який надається суб'єкту підприємницької діяльності на визначений термін з метою збільшення його фінансових ресурсів для здійснення інноваційних програм, з наступною компенсацією відстрочених сум у вигляді додаткових надходжень податку через загальне зростання прибутку, котрий буде отримано завдяки реалізації інноваційних програм.

Одним із дієвих механізмів залучення ресурсів для інноваційної діяльності є венчурне фінансування. Принципова відмінність венчурного капіталу від традиційного кредитування полягає в тому, що його переважно інвестують в ідею, проект з підвищеним рівнем ризику. Кошти для венчурного фінансування формуються із внесків окремих вкладників, корпорацій, страхових компаній, банків, пенсійних фондів і акумулюються спеціальними фінансовими й банківськими інститутами. Венчурний бізнес у Європі за останнє десятиріччя акумулював 60 млрд. ЕКЮ, які інвестовано у 2000 приватних компаній [4]. Венчурні фонди працюють, в основному, в межах маркетингу, підбору інноваційних, науково-технічних рішень, фінансування науки. У них готовим продуктом є інноваційний проект. Поряд з пенсійними фондами – активними вкладниками в незалежні фірми венчурного капіталу, є страхові компанії. Наприклад, у Великобританії страхові компанії фінансують 13,6 % венчурного капіталу, а в Нідерландах – 32,5 % [9, 14].

Україна поки що значно відстає від західних країн за рівнем розвитку ринку венчурного капіталу. Відсутність сталого зростання на власній науково-технічній основі не сприяє становленню відносин у сфері венчурного капіталу. Крім того, сучасна економічна система в Україні складається із суперечливих ринкових інститутів, які, до того ж, розвинені недостатньо.

Висновки. В контексті розглянутих питань доцільно зробити наступні висновки:

- фінансування інноваційної діяльності малих підприємств в Україні є недостатнім, що призводить до падіння ефективності функціонування науково-технічної й інноваційної сфери та її впливу на розвиток економіки країни;
- недосконаліми є теоретичні й практичні механізми реалізації фінансового забезпечення інноваційного розвитку, що вимагає проведення додаткових досліджень і вирішення існуючих проблем;
- концентрацію бюджетних коштів в обмеженому колі корпорацій прийнято розглядати, з точки зору економістів західних розвинених країн, як чинник гальмування інноваційного розвитку. З огляду на це визнається доведеним, що найбільш ефективним у створенні нових продуктів і технологій, винаходів і патентів є малий наукомісткий бізнес;

- інноваційна політика держави в Україні повинна орієнтуватись на створення підприємницької економіки, на підтримку розвитку радикальних інновацій, забезпечення сприятливих умов, у том числі фінансових, для їхньої реалізації у сферах високих і низьких технологій;
- розподіл фінансових ресурсів з бюджетних і небюджетних джерел повинен відбуватися таким чином, щоб вони відповідали структурі потреб пріоритетних напрямів розвитку малого бізнесу країни.

Список літератури

1. Валдайцев С.В. Оценка бизнеса и инновации. – М.: Информ.-издательский дом “Филинь”, 1997. – 336 с.
2. Власенко В.В. Развитие инновационной деятельности на промышленных предприятиях Украины // Бизнес-Информ. – 2002. – № 11-12. – С. 50-52.
3. Голубенко А.А. Анализ возможностей инновационного развития в процессе формирования стратегических направлений инновационной деятельности предприятия // Економіка промисловості. – Донецьк: Ін-т економіки промисловості НАН України. – 2002. – № 2(16). – С. 80-84.
4. Долішня М.М. Напрями вдосконалення механізмів управління суб'єктами венчурного бізнесу в Україні // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції “Фінансові механізми активізації підприємництва в Україні”. – Львів, 11-12 листопада 2004 р.
5. Економіка й організація інноваційної діяльності: Підручник / О.І.Волков, М.П. Денисенко, А.П. Гречан та ін. / Під ред. О.І. Волкова, М.П. Денисенка. – К., 2005. – 424 с.
6. Карпова Е.И. Финансово-кредитный механизм управления развитием малого бизнеса // Экономические проблемы и перспективы стабилизации экономики Украины. Сб. науч. тр. / НАН Украины. Ин-т экономики промышленности; Ред. кол.: Прокопенко Н.Д. (отв. ред.) и др. – Донецк, 2001. – Том 1. – С. 196-206.
7. Ляхович Л.А. Джерела формування інвестиційних ресурсів економічних суб'єктів в період переходу до ринкових умов господарювання // Економіка: проблеми теорії та практики. – Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2002. – Вип. 134. – С. 103-108.
8. Маліцький Б.А., Булкін І.О., Попович О.С., Шокун Т.В. Перспективи приведення фінансування науки у відповідність із законодавством та потребами інноваційної моделі розвитку економіки // Наука та наукознавство. – 2002. – № 4. – С. 29-40.
9. Марченко А.А. Аналіз джерел формування фінансових ресурсів // Фінанси України. – 2002. – № 9. – С. 102-108.
10. Медынский В.Г., Шаршукова Л.Г. Инновационное предпринимательство: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 268 с.
11. Наука та інноваційна діяльність в Україні. Стат. Зб. / Держкомстат. – К., 2003.
12. Про інноваційну діяльність: Закон України // Урядовий кур'єр. – 2002, 7 серпня. – № 1439.
13. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 2-3. – С. 18-33.
14. Шаповал В.М., Малафеев А.С., Шукин А.И. Зарубежный опыт поддержки малого бизнеса // Матеріали VI Міжвузівської науково-практичної конференції “Проблеми ефективного регіонального та корпоративного управління в умовах невизначеності та динамічності зовнішнього середовища”. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2001. – С. 67-79.

Summary

In the article the expounded results of researches of author for to approaches in the field of financing of scientific researches and innovative activity in the field of small enterprise. Given results of comparative analysis of sources and models of financing of innovative activity, the mechanism of financing and question of development of the alternative financing is considered.

Отримано 21.08.2006

Варфоломеева В.О. Фінансування інноваційної діяльності як чинник розвитку малого підприємництва / В.О. Варфоломеева // Вісник Української академії банківської справи. - 2006. - № 2. - С. 113-118.